

Святослав Кияк,

*доктор філософських наук, доктор теології, професор,
завідувач кафедри релігієзнавства і теології*

Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника

ІНСТИТУЦІЙНО-ЕКЛЕЗИОЛОГІЧНЕ СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО КАТОЛИЦИЗМУ У XVIII СТОЛІТТІ

Аналізуються особливості розвитку і процес становлення інституційно-еклезіологічної ідентичності Української Греко-Католицької Церкви у XVIII ст.

Узагальнюється історичний досвід буття українського католицизму як типово українського релігійного феномена.

Ключові слова: український католицизм, церковна ідентичність, релігійний феномен, Київська метрополія, ієрархія.

Феномен українського католицизму, за яким історично закріпилася назва «український греко-католицизм» і який є невід'ємною складовою українського релігійного комплексу, протягом своєї багатовікової історії становлення пройшов непростий процес формування власної ідентичності. Складність і неоднозначність цього процесу виявляється вже навіть у сучасному тлумаченні поняття «український католицизм», яке часто ототожують з історично поширеним в Україні римо-католицизмом. Останній за своєю історичною, еклезиологічною, обрядово-літургійною, духовною та національно-культурною сутністю є не питомо українським, латинським, насамперед польським, явищем, привнесеним в Україну в колоніальний період її історії. Натомість власне український католицизм є національним явищем, оскільки, як і українське православ'я, ґрунтується на спадщині та здобутках київської християнської традиції, нерозривно пов'язаної з більш ніж тисячолітньою історією християнства в Україні. Український католицизм ідентифікується цілим комплексом вимірів, історично зумовлених геополітичним та конфесійним розташуванням України між Сходом і Заходом, що, зокрема, стимулює його відкритість до екуменізму.

Окреслені риси українського католицизму найяскравіше виявились у період інституційно-еклезіологічного становлення цього релігійного феномена в XVIII–XIX ст., адже саме на цей період припадає фаза активної реалізації київськими митрополитами ідей Берестейської унії.

Унійнні ініціативи видатних перших поберестейських київських митрополитів XVII ст. Іпатія Потія (1600–1613), Йосифа Вельямина Рутського (1613–1637), Рафаїла Корсака (1637–1640), Антіна Селяви (1640–1655), Гавриїла Коленди (1656–1674) та Кипріяна Жоховського (1674–1693) виявили їхнє намагання вивести Церкву з кризи якраз через поєднання юрисдикційного закріплення її католицької ідентичності та збереження при цьому історично притаманної помісно-обрядової автономності Української Католицької Церкви (УКЦ), за якою історично закріпилася назва «Українська Греко-Католицька Церква», що в наступних століттях після Берестейської унії посприяло, як підкреслюють першоієрархи УКЦ Андрей Шептицький і Любомир Гузар, піднесенню релігійної активності в Церкві, а сама унія стала невід'ємною частиною національного та культурного життя, що було лише на користь українському

народові [10, с. 14–15]. Власне культурний елемент займав важливе місце в унійних ініціативах, оскільки він, у розумінні ідеологів унії, поряд із намаганням урівноважити становище Українсько-Білоруської Церкви під егідою Апостольської столиці з Польською Церквою через збереження східного обряду, передбачав і збереження історичних надбань української культури. Унійні ініціативи українських ієрархів мали на меті, як підкреслює Петро Яроцький, отримання вільного доступу українців до джерел гуманістичної культури незалежно від Польщі, що дозволило б не тільки зупинити колонізацію українського народу, але й здійснити духовний порятунок української нації [18, с. 10]. Окрім того, унійні намагання української ієрархії мали на меті виправлення становища своєї Церкви саме через інтеграцію з Римською Церквою, найбільшою тогочасною загальноєвропейською організованою силою, і в такий спосіб повернути визнання західними християнами українського християнства та його рівноправне місце в європейській спільноті [8, с. 104; див.: 17].

Унійні ініціативи згаданих київських митрополитів XVIII ст. були продовжені їхнім наступником на Київській митрополічій кафедрі – Левом І Зеленським (1694–1708), за час діяльності якого український католицизм істотно зміцнився інституційно: УКЦ територіально збільшилася на три єпархії – Подільську, або Кам'янецьку, Львівську та Луцьку, охоплюючи територію від Полоцька на Білорусі й аж до Мукачівської єпархії на Закарпатті. Митрополит з особливою ревністю дбав про розбудову й оздоблення храмів. За час його правління зміцнився католицький дух Церкви – незважаючи на жорстокі переслідування її з боку Росії, не було в Церкві ніякого відступництва від єдності з Апостольською столицею, а вірні демонстрували мужнє визнання віри і підтверджували свою католицькість навіть мучеництвом.

Наступний київський митрополит Юрій Винницький (1708–1713), який в умовах війни Росії та Швеції, за допомогою Ватикану, докладав усіх зусиль, щоб українська ієрархія і духовенство не стали жертвою московського царя, забезпечуючи заміщення вакантних архиєрейських кафедр, прийняття унії братствами (наприклад, Львівським ставропігійним братством 1708 р.) і монастирями, зокрема Почаївською лаврою в 1712 р. Цей першоієрарх упорядкував і об'єднав василіанські монастирі, налагодив систему освіти і виховання світського духовенства, заснувавши семінарію, видав 1707 р. у Львові першу друковану нотну богослужбову збірку – «Ірмологій» [1, с. 221].

Особливе місце в інституційно-еклезіологічному становленні ідентичності українського католицизму історія відвела діяльності митрополита Лева Кишки (1714–1728), якому вдалося подолати строкату обрядовість і брак організації в УКЦ, запровадивши належну стабільність, інтенсифікувати духовне життя в ній і соборноправно закріпити літургійно-обрядову ідентичність українського католицизму, чим він і заслужив собі право бути в одному ряду із великими митрополитами-подвижниками українського католицизму – І. Потієм, Й. Рутським, К. Жоховським. Вершиною реформаторських ініціатив митрополита стали організація та проведення в 1720 р. в Замості помісного собору УКЦ, якому судилося стати переломною подією в історії українського католицизму, створивши передумови, як підкреслює єпископ С. Мудрий, для подальшої т. зв. «золотої доби» в історії УКЦ з її бурхливим, активним, творчим і навіть героїським релігійним життям [4, с. 309; див.: 12], попри те, що проти його результатів виступали тоді й

пізніше супротивники католицької ідентичності українського християнства не лише з православного, але й з католицького боку, зокрема стосовно його деяких літургійно-обрядових рішень.

Собор упорядкував дисциплінарно, адміністративно, догматично й обрядово життя Української Католицької Церкви, число вірних якої на той час сягнуло 14 мільйонів. Його рішення («Декрети») охопили весь спектр проблем тодішнього церковного життя: ними підкреслено примат папи, згідно з Тридентським собором, та запроваджено його літургійне поминання; затверджено вживання у Символі віри Флорентійського «*Filioque*» та католицьке розуміння «Епіклези»; вирішено питання катехизування народу, доручивши видання живою народною мовою окремих катехизмів для вірних і для духовенства; було законодавчо унормовано Святі Тайни та їх уділення з метою збереження однотипності обряду (зокрема, собором була унормована Св. Тайна священства, якій, з урахуванням норм давнього східного права та постанов Тридентського собору, було повернуто первісний вигляд і гідність); визначено права й обов'язки митрополита, єпископів і духовенства; здійснено й закріплено адміністративний поділ епархій на деканати, окреслено права й обов'язки парохів; встановлено правила і приписи для чернецтва й монастирів, а також правила щодо постів і вшанування святих; строго засуджено симонію; підготовлено і затверджено список обов'язкових (рухомих і нерухомих) свят; введено апробування місцевого єпископа на видання богослужбової та духовної літератури [див.: 1; 4; 7; 16].

Загалом Замайський синод відіграв надзвичайно велику роль для становлення ідентичності українського католицизму, зокрема для об'єднання і зміцнення УКЦ, вирішивши цілий ряд болючих релігійних, внутрішніх і зовнішніх церковних питань, душпастирських і літургійних проблем, прийнявши важливі постанови щодо змісту віри та церковної дисципліни й освіти духовенства, – усе це надало життю Церкви нового стимулу і перспективи. Ці соборові рішення уможливили протидію асиміляційним процесам, ініційованим як західними сусідами – поляками та угорцями, так і східними – росіянами, а також посприяли збереженню Церквою своєї обрядово-помісної автономності в Католицькій Церкві, незважаючи на подальше посилення латинізації, оскільки ці постанови собору чітко розмежували і відрізняли в плані обрядової ідентичності українців-католиків від поляків та угорців, а папою Бенедиктом XIII (1724–1730) цим постановам було надано статусу папських декретів, обов'язкових до виконання в усій Українській Католицькій Церкві [14, с. 85].

Після смерті митрополита Лева I Кишки в 1729 р. осередок унії поступово перемищується із Білорусі в Галичину, де унія починала набирати силу. Наступні київські митрополити – Атанасій Шептицький (1729–1746) та Флоріан Гребницький (1748–1762) – доклали багато зусиль до вдосконалення церковної структури через розмежування епархій, точне означення і забезпечення деканального поділу, дисципліни й моральної духовності в митрополії. Також митрополити багато доклалися для покращення стосунків з місцевою Латинською Церквою, вимагаючи припинення латинізації руського народу, обстоюючи права УКЦ на засадах офіційних рішень Апостольської столиці в цьому питанні, домігшись від папи Бенедикта XIV (1740–1758) проголошення (18 березня 1755 р.) конституції «*Allate sunt*», якою папа суворо заборонив перехід та перетягування українців-католиків на латинство, бажаючи, «щоб усі стали католиками, а не латинниками» [4, с. 325].

На час правління наступного київського митрополита – П. Володкевича (1762–1778) припали два великих випробування для Української Католицької Церкви: постійне брутальне втручання в життя Церкви нового польського короля-ставленика і слухняного зняття в руках московської цариці Катерини II Станіслава Понятовського (1764–1798) та переслідування УКЦ під час Коліївщини (1768 р.), жертвами якого на Правобережній Україні, згідно з історичними даними стали понад 300 священників і монахів, понад 400 тисяч вірних, у яких лише на Київщині було відібрано 1200 церков [4, с. 330 і 335]. Навіть спробу через апостольську візитацію Правобережної України в 1773–1774 рр. рятувати там становище УКЦ було брутально припинено російськими військами, які заарештували візитатора – холмського єпископа Максиміліана Рила, і тільки втручання Риму, Відня й Варшави врятували його від сибірської каторги.

Три наступні митрополити київські – Лев Шептицький (1778–1779), Ясон Смогоржевський (1780–1788) та Теодозій Ростоцький (1788–1805) серед великих заколотів, переслідувань та утисків змогли діяти як київські католицькі митрополити, хоча на російській займанщині влада жорстко контролювала всі розпорядження митрополитів – митрополитові Т. Ростоцькому, зокрема, було заборонено навіть виконувати будь-які дії церковного судочинства примушено його постійно перебувати лише в Петербурзі, де він і помер у 1805 р.

Поділ Польщі 1772 р. призвів до того, що історична територія Київської митрополії розділилася між трьома державами – Пруссією, Росією та Австрією. Зокрема, до Росії відійшли території двох єпархій УКЦ – Полоцької та Смоленської, однак пізніше відбулася реорганізація УКЦ на російській займанщині – було утворено три єпархії: Полоцьку, Берестейську і Луцьку, до якої відійшли, окрім Волині, Поділля та Київщина.

На теренах Луцької єпархії в цей період особливу роль відіграла Почаївська лавра, яка стала не тільки одним із провідних релігійно-культурних центрів на Волині, але й загальнокультурним національним осередком, оскільки після переходу цього монастиря на унію в ньому стараннями отців василіан почала функціонувати друкарня, котра стала однією із найпотужніших друкарень на українських землях кінця XVIII – початку XIX ст.; у ній лише за 1772–1795 рр. було видано 87 книг, які залишили помітний слід не тільки в церковному житті, але й в усій українській літературі кінця XVIII – першої половини XIX ст. [9, с. 227; 11, с. 53].

У 1795 р., після третього поділу Польщі, на Поділлі, Київщині та Волині на московське православ'я шляхом терору з боку російської влади було переведено понад 2300 церков, понад півтори тисячі священників і мільйони вірних записано до Московської Православної Церкви [14, с. 95]. Врешті, у 1795 р. цариця Катерина II скасувала Київську митрополію, а митрополита Теодозія Ростоцького арештовано й відіслано до Петербурга.

Наприкінці 20-х років XIX ст. російський уряд почав цілеспрямовану ліквідацію УКЦ у державі шляхом скликання т. зв. «собору» за участю підкуплених уніатських єпископів, священників та ченців, на якому «добровільно» підписувався «соборовий акт» поєднання і послуху Святішому Синоду. Також урядом була довершена у 1839 р. акція знищення УКЦ, в часі якої 1832 р. було розпущено василіанський чин і закрито всі уніатські школи [1, с. 269–270], що змусило священників, до кінця вірних українському католицизму, переїхати до Галичини й Холмщини.

На Поділлі, попри відчутний опір українського католицизму процесові ліквідації УКЦ, за 1795–1796 рр. лише на території двох губерній – Брацлавської та Ізяславської – до православ'я було «навернуто» майже півтора мільйона українських католиків і створено понад 2,6 тисяч православних парафій [6, с. 123, 246]. Усе це привело до того, що кількість українських католицьких священників неухильно скорочувалася і в 1834 р. їх у регіоні залишилося тільки 23 [2, с. 33–34]. Це свідчило про майже повну ліквідацію УКЦ на Поділлі, слідом за Наддніпрящиною, де церква зазнавала масової ліквідації вже після Коліївщини, хоч у цьому регіоні ще існували поодинокі парафії УКЦ навіть у першій половині XIX ст.

Холмська єпархія УКЦ, потрапивши спершу після 1772 р. під австрійське панування, згодом, у результаті окупації Волині Московією, потрапляє більшою своєю частиною (окрім Белзщини) під московську займанщину, де українські католики зазнавали утисків із боку Росії, і з боку польських католиків, котрі вели активні спроби колонізації українців. У результаті «місій» царської армії на Холмщині було заарештовано 43 українських католицьких священники, 22 з яких було заслано до Сибіру [3, с. 47], а наприкінці 1873 р., за ініціативою Попеля, в селі Пратулин було розстріляно українських католиків, котрі відмовилися від скасування унії. Ці 13 «пратулинських мучеників», які своєю кров'ю засвідчили вірність українській католицькій ідентичності, були беатифіковані 6 жовтня 1996 р. папою Іваном Павлом II (1978–2005) як мученики за Христову віру, а собор єпископів УКЦ в 1997 р. увів у церковний календар дату святкування їхньої пам'яті – 23 січня [13].

Апостольська столиця, розуміючи загрозовість становища українських католиків під російською царською займанщиною в середині XIX ст. та прагнучи зберегти їхню вселенсько-помісну церковну ідентичність, навіть ініціювала, стараннями пап Григорія XVI (1831–1846) та Пія IX (1846–1878), заходи щодо проголошення українського католицького патріархату [3, с. 78]. Однак цим ватиканським ініціативам не судилося здійснитись.

Відтак, з огляду на скасування Київської митрополії в кінці XVIII ст. і жорстоке переслідування УКЦ на українських землях, окупованих Росією, та фізичну ліквідацію царським режимом у 1805 р. останнього київського католицького митрополита Теодозія Ростоцького, центр інституційно-еклезіологічного становлення українського католицизму перемістився на Галичину, окуповану Австрією, де в 1807 р. була відновлена Галицька митрополія – правонаступниця Київської митрополії, з осідком у Львові.

Українська католицька церква на австрійській займанщині – в Галичині й на Закарпатті – після поділу Польщі 1772 р. стала розвиватись у значно кращих умовах, ніж на Східній Україні під російською окупацією.

Так, зокрема, для Мукачівської єпархії УКЦ з 1771 р. настала «золота доба» в її історії, яка була пов'язана із діяльністю єпископа Андрія Бачинського (1773–1809), оскільки за ініціативою австрійської імператриці Марії-Терезії (1765–1780) єпархія отримала від Риму повну канонічну самостійність, незважаючи на величезну протидію угорського примаса. У 1773 р. у Відні владою був скликаний собор уніатів-католиків візантійського обряду, а 8 червня 1773 р., за декретом Марії-Терезії, рішенням собору набули юридично зобов'язуючої сили і всі унійні християни відтепер іменувалися «греко-католиками», що підкреслювало їхню рівність із західними

християнами, а частка «греко» мала наголошувати на спільній церковній спадщині, без огляду на мову та релігійну й побутову обрядовість [15, с. 64]. Через рік – 28 липня 1774 р. – імператриця Марія-Терезія видала указ про перейменування Русинської (Рутенської) Церкви візантійського обряду в «Греко-Католицьку Церкву», яким урівнювалися права і пошана держави до римо-католиків і греко-католиків.

Ця ініціатива австрійського уряду дозволила українському католицизму – найперше на мадяризованому Закарпатті, а пізніше і в Галичині – вільно й активно розвивати свою ідентичність та зумовила загальне духовне пробудження українства в Галичині, зокрема зростання духовно-культурної ролі українського католицького духовенства, яке від 1775 р. отримало змогу здобувати вищу церковну освіту при Віденському університеті, а духовну формацію – у відкритій для УКЦ урядом семінарії «*Varbareum*» (1775–1784) при храмі Св. Варвари, який до сьогодні є головним храмом українських католиків в Австрії. Цими заходами австрійська влада забезпечила не лише ґрунтовну освіту семінаристів з Галичини, Закарпаття і Хорватії, але й високий рівень розвитку українського шкільництва [5, с. 139], чому також посприяло заснування 1783 р. у Львові генеральної духовної семінарії УКЦ. Наступного року відкрився Львівський університет, у якому майбутній перший митрополит відродженої Галицької митрополії Антон Ангелович (1807–1814) домігся відкриття студій з богослов'я і філософії рідною мовою. 24 лютого 1807 р., з ініціативи галицької ієрархії УКЦ, підтриманої Віднем, папа Пій VII (1800–1823) видав буллу про відновлення Галицької митрополії з правами Київської митрополії, затвердженими ще папою Климентом VIII, на засадах постанов і законів Замойського синоду, з осідком у Львові. До неї належали Львівська, Перемишльська та Холмська єпархії, а згодом (з 1885 р.) – і новозаснована Станіславська єпархія.

Отже, започаткована берестейськими актами уніфікація інституційно-еклезіологічної та літургійно-обрядової ідентичності українського католицизму у XVIII ст. була продовжена Замойським (1720 р.) собором УКЦ, який відіграв вагомий роль в об'єднанні і церковно-літургійній самоідентифікації Церкви, а також посприяв вирішенню численних болючих релігійних та інституційно-церковних, внутрішніх і зовнішніх проблем, душпастирських і літургійних питань як у XVIII, так і в наступному XIX ст.

1. Ісіченко І. Історія Христової Церкви в Україні / Архиепископ Ігор Ісіченко. – Харків: Акта, 2003. – 472 с.
2. «Берестя – 1596» в історичній долі українства. – Тернопіль, 1996. – 132 с. – (Джерела з історії християнства України).
3. Любачівський М. І. Чи справді було хрещення Росії 988 року? / Блаженніший Отець Мирослав Іван Кардинал Любачівський. – Рим; Мюнхен: Український Освітній Інститут, 1986. – 87 с.
4. Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні / Владика Софрон Мудрий, ЧСВВ. – Івано-Франківськ: Вид-во Теологічно-катехитичного духовного ін-ту, 1999. – 526 с.
5. Заброварний С. Священники – перші просвітителі українського народу в Галичині на зламі XVIII–XIX століть / С. Заброварний // Варшавські українознавчі зошити. – 1989. – Зош. 1. – С. 134–147.
6. Крижанівський О. Історія церкви та релігійної думки в Україні: В 3 кн. / О. Крижанівський, С. Плохий. – Київ: Либідь, 1994. – Кн. 3: Кінець XVI – середина XIX століття. – 336 с.
7. Луб І. Значення Замойського синоду в історії Унії. Ч. 4. / І. Луб // Добрий Пастир. – Станіслав; Перемишль, 1932. – С. 273–282.

8. Недавня О. Греко-католицизм в контексті духовного самовизначення українців між християнським Сходом і Заходом / О. Недавня. – Київ: Гнозис, 2000. – 218 с.
9. Огієнко І. Історія українського друкарства / І. Огієнко. – Київ: Либідь, 1994. – 448 с.
10. Гузар Л. У пошуках гармонії / Патріарх Любомир (Гузар). – Львів: Ін-т Історії Церкви Львівської Богословської Академії, 2001. – 46 с.
11. Почаївський монастир в контексті історії та духовності українського народу. – Тернопіль, 1995. – 118 с.
12. Провінційний Синоду Замості 1720 р. Б. // Постанови. – Івано-Франківськ, 2006. – 304 с.
13. Рішення і постанови Синодів Єпископів Української Греко-Католицької Церкви 1989–1997 років. – Львів: Благовісник, 1998. – 79 с. – (Джерела з історії Церкви в Україні).
14. Сапеляк А. Київська Церква на слов'янському Сході. Канонічно-екуменічний аспект / А. Сапеляк. – Буенос-Айрес; Львів, 1999. – 231 с.
15. Суттнер Е.-К. Українське християнство на початку III-го тисячоліття: історичний досвід та еклезіологічні перспективи / Е.-К. Суттнер. – Львів: Свічадо, 2001. – 168 с.
16. Федорів Ю. Замойський синод 1720 р. / Ю. Федорів. – Рим, 1972. – 69 с.
17. Шевченко В. З роздумів про унію / В. Шевченко // Український засів, – 1996. – № 1/3. – С. 130–142.
18. Яроцький П. Вступ / П. Яроцький // Історія релігій в Україні: У 10 т. – Київ, 2001. – Т. 4: Католицизм. – С. 5–16.

SYMMARY**Svyatoslav Kyyak****Institutions-ecclesial extensions the Ukrainian Catholicism in XVIII century**

In the article are analyzed principles and points process extensions the institutions-ecclesial identity the Ukraine Greek-Catholic Church in XVIII century.

There are summarized historical experiences of existence the Ukrainian Catholicism as the typical the Ukrainian religion phenomenon.

Key words: Ukrainian Catholicism, ecclesial identity, religion phenomenon, Metropolitan of Kyiv, hierarchy.

Віктор Кічера,

*кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України
Ужгородського національного університету*

ЛИСТИ АВГУСТИНА ВОЛОШИНА ДО ЄПІСКОПА ПРЯШІВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ПАВЛА ГОЙДИЧА

Йдеться про унікальні листи президента Карпатської України о. Августина Волошина до єпископа-василіанина Пряшівської єпархії Павла Гойдича. Метою публікації є висвітлення постаті президента не як політичного діяча, але власне як священика і просто людини, котра доклдала максимальних зусиль до розбудови Церкви.

Ключові слова: отці-василіани, Чин святого Василя Великого, Пряшівська греко-католицька єпархія, василіанки, Мукачівська греко-католицька єпархія.

Вивчення епістолярної спадщини видатних особистостей в історії Церкви дозволяє краще зрозуміти досліджувані проблеми, позаяк відкриваються унікальні